

Беркут

Лариса Письменна

Біля мосту стояв грузовик. Микола спитав у шофера, молодого хлопця, чи ходив тут пором. Той засміявся — махнув рукою:

— Нащо вам пором? Он же міст.

— А пором тут коли був?

— Хтозна, може, й був. Треба в старих людей попитати.

Спека прижовтила бур'яни над дорогою. Курява, що її збила дітлашня посеред вулиці, трималася в повітрі щільним пелехатим стовпом. Вітру — ані-ні.

— Гей, хлоп'ята!

Вони припинили дикунський танок, а там і випірнули з пилюки — розпатлані, з темними від шовковиці губами, чорноокі, ясноокі... Дивилися нетерпляче — чого заважає?

— У кого з вас є дід чи баба?

— А вам нащо? — запитав найстарший, підсмикнув вицвілі, як літнє небо, трикотажні труси і примружився. — Може, вам до сільради?

— Та ні. Питаю ж — у кого є вдома старі? Ось у тебе хтось є?

— А вам нащо?

— Ото який в'дливий, — засміявся Микола. — Баба в тебе є?

— Ну є. Тільки вони з двору не виходять.

— І не треба, я сам піду. Проведи.

— А вам...

— Ну-ну, веді!

Малий невдоволено засопів, але повів. На городі, під несамовито жовтими розквітлими соняхами, знайшли дуже стару, проте гострооку бабусю.

— День добрий, хазяйко! — привітався Микола. — І чого це ви в себе таку спеку завели?

— Добрий день, чоловіче, тільки я вже тут не хазяйка, — відказала стара, пильно озираючи незваного гостя. — Була хазяйкою, поки не здуріла та не впустила на свою голову золотеньку невісточку. А тобі чого, шибенику? — зиркнула на малого. — Давно паска не куштував?

— Та я дядька привів. Вони просили...

— Ну, привів, то й біжи собі, доки знову чого не нашкодів. То, кажу, чоловіче добрий, не хазяйка я вже тут, і нема чого в мене питати. А що спека — на те літо. То як, невістки з хверми чекатимете, чи туди підете?

— А я не до невістки, я до вас.

— І навіщо я вам здалася? Ні патрета з мене зняти, ні в газету списати. Стара баба, та й годі, на той світ забарилася.

— Ой, бабусю, з вашою вдачею на тому світі не вжитися.

Вона сердито відвернулася, краєчком ока спостерігаючи за Миколою.

— Не гнівайтесь, мені справді вас розпитати треба. Скажіть, коли ласка, чи був раніше на вашій річці пором?

— А хоч би й був, то що? Дороги на Заріччя не знайдете?

— А перевізник Антін? Про такого не чули? Жив у вас?

— Не жив.

— Ви пригадайте, бабусю.

— Чи мені вже зовсім памороки відбило, що не пам'ятаю перевізника Антона? Кажу ж вам — у нас не жив. Жив на Заріччі.

— От і добре. А який то був чоловік?

— Який? Е, голубе, про те, либонь, і його жінка-покійниця не відала, а ви в мене питаєте.

— Чому не відала?

— Бо такий був. Бозна, що на думці мав. Все життя мовчав, а на старість усіх здивував.

— То й ви чули про беркута?

— А хто ж про нього не чув? Хіба що молоді, їм аби телевізор.

— Як мені, бабусю, його хату знайти?

— Нащо її шукати? Перейдете моста, відразу у праву руку крайня хата.

— Хто в ній тепер живе?

— Та хто живе... Стара у війну померла, синів теж немає вже, дочка... Ба ні, брешу, дочка ж таки там і живе. Чи не дочка? Вона в сусіднє село заміж вийшла... Так ні ж, розвелася, кажуть, тепер воно модньо. Стюпко, чи чуєш, хто живе у Беркутишиній хаті на Заріччі?

— Тітка Марта, — дзеленькнуло з-за тину Стюпчиним голосом.

— Ну так і є — Марта, дочка. А вам чого треба, чоловіче добрий? Та сідайте он-но на ослінчику, чого на сонці печетеса.

— Спасибі, бабусю, я вже піду.

— І куди ж ото?

— До Антонової дочки. До Марти.

— Авжеж, авжеж, чом би й не до Марти? То ж не з старою бабою теревені правити, Марта — козир-молодиця. Тільки ж вона не з тих, обпечетеса.

Микола засміявся.

— От хотів би я побачити, які ви замолоду були.

— Я! Та об мене чоловіки очима іскри кресали! Оце тепер уже в своїй хаті хазяйкою не називають... Ну, коли йдете до Марти, то придивляйтеся: як на подвір'ї городське шмаття сохне, таке, що аж очі в себе бере, то Марта вдома. Бо й вона така, як і моя золотенька невісточка, — чепуритися любить.

— Прощавайте, бабусю. Спасибі.

— З богом. Агов, Стюпко, антихристе, а хто то розгепав червоного кухлика? Мовчиш? Позакладало?

* * *

На подвір'ї, біля старої просторої хати, справді сохли строкаті "міські" кофточки та халатик. Та самої хазяйки вдома не було. Довелося Миколі чекати до самого вечора.

Він скупався, потім довго лежав на зеленому березі. Колись давно, ще до війни, довгі-довгі роки перевозив людей на поромі перевізник Антін. А потім, перед смертю... А втім, треба все перевірити самому — де байки, а де правда.

Марта приїхала на велосипеді. Ще молода, ставна, засмагла, з військовою планшеткою на тонкому ремінці через плече. Шар пилу прим'якшив тверді риси обличчя, в кутиках спечених губ притаїлася втома. Забачивши Миколу, що вийшов назустріч, ураз пожвавішала.

— Ви... від нього? — спитала схвильовано;

Микола зрозумів, що вона на когось чекала. Когось, хто приніс би їй добру звістку. Стало прикро, та що вдієш, не так-то вже часто випадає щастя принести людині ту звістку, якої вона понад усе чекає.

Він промовчав. Марта пригасла, закотила велосипеда до двору, запитливо глянула: "Чого ж вам?"

— Мені дуже треба поговорити з вами. Але ви такі стомлені...

— Дарма, я така щовечора. Ось я зараз умиюсь.., Заходьте до хати, чи, може, тут, у холодку....

Микола сів на підмащеній червоною глиною призьбі, чекав, поки вийде хазяйка. Марта двічі пробігала до льоху — видно, збирала вечерю. Далі запросила:

— Заходьте, прошу. Повечеряйте. Ви ж, певне, голодні?

Він справді був голодний і не став одмовлятися. Жінка покряяла білого причерствілого батона, нарізала ковбаси, відкрила банку консервів. Куховарити вдома їй, мабуть, не було часу, а може, й охоти. Огірки й помідори — з льоху, холодні, теж не з городу, бо там Микола помітив саму Лише картоплю.

— Для гостя годилося б чарочку, та вже пробачте, не знала.

Вона уважно дивилася глибокими карими очима, здається, ще не втрачала надії, що він таки скаже їй те, чого ждала.

— Марто... вас же так звуть? Я хочу знати — то ваш батько був перевізником на поромі?

Вона кивнула.

— Антін Беркут?

— Беркутом уже їх прозвали згодом, по смерті. А прізвище їхнє було Коваленко.

— А Беркутом прозвали за що?

— А чому ви питаєте? Чи вам не однаково?

Вона насупила темні брови, видно, Микола зачепив щось болюче.

Микола дістав із портфеля маленьку дерев'яну іграшку — майстерно вирізьбленого кумедного ведмедика, що дуже скидався на зажуреного чоловічка, і поклав на стіл. Марта тихо зойкнула:

— Ой, це ж татова робота!

— Не помиляєтесь?

— Ну, що ви!

— Марто, я чув одну дивну історію. Ніби ваш батько весь свій вік працював перевізником на поромі, а перед самою смертю, за декілька днів...

— Не за декілька днів, на те пішло ціле літо.

— Отже, правда, що він вирізьбив беркута?

— Авжеж, правда. Та якого беркута! Всі, хто бачив, божилися, що такого — ніде, ніколи... Я тоді ще малою була, а як уперше побачила, аж скрикнула...

— То де ж зараз той беркут?

— Де? Сказала б вам де, та... — вона махнула рукою. — Я не знаю, що ви за чоловік. Якщо тільки так — поговорите, попитаєте та й забудете, то нащо воно вам?

— Ні, Марто, я за тим і приїхав.

— За батьковим беркутом?

— За ним. Розкажіть мені все.

* * *

Вона повела Миколу на город, де на краю ще й досі глибочіла поросла травною яма, місце, з якого старий перевізник Антін викорчував колись величезний липовий пень.

— Ту липу потай од батька спиляли, півгороду від сонця закрила. Батько все не давали, любили ту липу, та ж городина не росла. Знаєте, яка липа крислата. А пень від неї лишився широкий, чистий, мов стіл. Ми малими на ньому гралися часто.

Нікому вони не сказали, навіщо той пень. Викорчовували, сусідів довелося просити, щоб допомогли закотити у клуню. Сусіди допомогли, хоч посміялися собі, вважали, батько несповна розуму. Батько завжди були не такі, як усі, більше мовчали та думали про щось. На нас, дітей, зроду не гримали... Від льоду до льоду — завжди на пороні.

— А взимку?

— Взимку ложки різали, та ще цяцьки отакі, як цей ведмедик. Мама їх на базарі продавали, — сім'я наша чималенька, годувати треба було. Отак сорок років, як сорок днів, — на пороні. Та все мовчки та мовчки, люди й голосу їхнього не знали. Мені здавалося, що батько разом із пороном і на світ народилися... Так і постаріли. Аж тут міст збудували, порон зайвий став.

— А батько?

— Та правду сказати, тому й міст поставили, що в батька вже сили забракло, тільки вони признаватися в тім не хотіли — горді дуже були. Люди те розуміли, не взяли молодого поронщика, щоб не кривдити. Не цей міст, що тепер, а вузенький, простий поставили... І zostалися батько без діла.

— І без заробітку?

— Ні, брати вирости, заробляли. Вже потім на війні обоє... То кажу — люди моста поставили, мовляв, нехай спочине старий, а то так до самої смерті порона ганятиме. А прожили батько після того одне-однісіньке літо. Ото як викорчували пень, закотили до клуні, так усе літо, вважайте, до людей не виходили. Мати їсти їм у клуню носили. І спали батько там, не пускали до себе нікого. Так у клуні восени й померли. Наглою

смертю померли, ніхто й не думав...

— А беркут? — по мовчанні запитав Микола.

— Я ж про беркута й розповідаю. То вже перед самою війною було, за рік перед нею. Пам'ятаю — осінь, а день ясний, мов улітку. Прибігла я звідкись додому, аж чую — мати голосять, людей повно зібралося... Двері в клуні навстіж... Я зазирнула: лежать батько ницьма, у руці затиснули долото. Навколо них, по соломі, стружки, коріння дрібне... А над ними — беркут. Здоровезний; крила розпростує, зараз у небо шугне. Я аж сахнулася... Вже потім догледіли, що він однією лапою в деревині вгруз — не встигли батько закінчити лапу... І ніхто ж не здогадувався, що вони — такий майстер! Людям, правда, цяцьки дуже подобалися, але що ті цяцьки? Так, вважали, дурнички...

— Що ж було далі, Марта?

— Поховали батька. А беркута винесли з клуні, на кадубі під отією грушею поставили. Скільки людей приходило, дивма дивувалися: живий беркут, та й годі! Сорок років людей перевозили батько, дехто й імені їхнього не знав — перевізник, і все. А по смерті Беркутом прозвали. І маму — Беркутихою. І досі кажуть — Беркутишина хата.

— Це я чув. А зараз де беркут?

— Забрали. Вже після війни. У війну мати його на горищі сховали. Половина Заріччя згоріла, а наша хата вціліла. Вже війна кінчалася, мама померли. Мене до себе дядина забрала, в сусіднє село. Спасибі, в люди вивела, тепер я бригадиром у колгоспі. Коли дядина мене забирала, хату замкнули, вікна дошками позабивали. Проте беркута хтось-таки виніс.

— І ви не знаєте—хто?

— З Ковалівки один... Та поки ми спохопилися, він продав його комусь, кажуть, за великі гроші. А згодом — у районнім музеї опинився беркут. Була я там, бачила... На табличці написано: "Робота невідомого майстра".

— Чому ж невідомого?

— Та хто його знає... Нікому, видно, було сказати. А мені не повірили. Кажуть: чим доведеш, адже беркут не з Заріччя, а з Ковалівки... Та довести можна, звісно, люди ж знають, тільки то все пусте. Беркута в музеї вже немає.

Як немає? А де ж він?

— Де? От ви, товаришу, коли за тим приїхали, допитайтеся, де. Бо я вже питала-питала, та так ні з чим і додому повернулась. Там зараз новий директор, якийсь такий... богом прибитий. Ви людина міська, може, й начальство яке, швидше в нього що випитаєте.

— Завтра ж я буду в районі, і коли він тільки існує, той беркут, неодмінно знайду! І табличку напишуть як треба: "Робота народного майстра Антона Коваленка".

— Оце було б добре діло! Якби тільки знайшли... А що то батьків беркут — упізнаєте зразу: права лапа недорізнана, ніби загрузла в деревині. Це певна прикмета.

— А у вас не лишилося нічого? Ну, отаких цяцьок?

— Ні. Погубилися. Якби ж то знаття... Та я ще спитаю в людей: може, щось і

знайду. Тільки ж — наврод...

* * *

Стежка, що навпіл поділила нешироке подвір'я, заросла споришем, видно, нечасто ту стежку топтали. Хіба приведе вчитель зграйку дітей, чи завклубом привезе з села засмаглих дівчат, як на полі менше роботи.

Микола оглянув усі п'ять кімнатонок музею, але беркута не побачив. Тоді зайшов до директора — підстаркуватого чоловічка з глибокою лисиною. Дізнавшись, що перед ним мистецтвознавець, директор сполохано встав і потер лисину.

— Ви що, по сигналу?

— По якому сигналу?

— Та я вже й сам не знаю, по якому. Давно зняли мого попередника, а сигнали все йдуть та ідуть... Може, й справді були неподобства, та чому я мушу за них відповідати? Замучили. Ніяк ладу не доберу з цим музеєм...

— Ні, я не по сигналу. Я просто хотів запитати...

Директор музею відразу заспокоївся, аж ніби обм'як.

— То що вас цікавить, товаришу?

— Беркут. У вашому музеї було експоновано вирізьбленого з дерева беркута.

— Бачите, я працюю тут недавно і про те, що було до мене...

— То ви нічого не знаєте?

— Ні! — він сказав це так дразливо, що Микола зрозумів: про беркута питають не вперше.

— І нічого про нього не чули? Нічого?

— А нащо вам той беркут, коли не секрет?

— Хотів подивитись. Я чув, що то справжній шедевр.

— Просто саморобка невідомого майстра.

— Ага, отже, ви про беркута все-таки чули?

— Ну, чув. Його ще до мене прибрали.

— Чому?

— Ви бачили наш музей? Бачили, яка тіснота? Що можна розмістити в п'ятих невеличких кімнатах? А він же займав цілий куток. Якби то ще цінна скульптура, видатного майстра, а то ж кажу — невідомого.

— А хто його вартість оцінював? Ви особисто?

— Ні, не я. Я його навіть не бачив. Було кому оцінити... Є над нами начальство. До того ж у тому кутку довелося встановити дошку показників.

— Яких показників?

— Зросту культурних закладів району, — буркнув директор і відвернувся.

— Так, так... Дошку, кажете...

— Вам добре іронізувати, побули б у моїй шкурі, коли ні штату, ні... Досить уже з мене сигналів. Тепер, якщо начальство звелить, я їм усі стіни дошками пообвішую... Пробачте, нерви розходилися.

Директор стер піт з лоба і втомлено сказав: — Про беркута вже мені не раз

дорікали. Бачите, робили капітальний ремонт, частину експонатів довелося в підвал перенести. Беркута теж. Це не я, ще мій попередник. До речі, ремонту він так і не закінчив — зняли. Експонати поламалися, реставрувати коштів не вистачило, всі кошти ремонт з'їв. А тут довелося ще цю дошку встановлювати, саме на тому місці, де той беркут стояв... Я сам розумію, але й ви зрозумійте мене: вимагають відобразити сьогоднішній день...

— Покажіть мені хоча б те, що від нього залишилось.

Директор зітхнув і, втративши надію позбутися настирливого відвідувача, підвівся.

— Ходім пошукаємо.

Він ішов попереду і буркотів про людей, які не хочуть розуміти... Біля важких дверей зупинився, докірливо глянув на Миколу і з пекельним скреготом одімкнув великого іржавого замка.

Спустилися до темного підвалу. Там тхнуло цвіллю, Мишами, хрюскали під ногами розбиті ящики та зсудомлена фанера. На щастя, директор ввімкнув електрику, і Микола насилу відчепив од холоші щось, схоже на дротяного їжака.

— То макет концтабору, — пояснив директор. — Даремно ви сюди полізли, костюм зіпсуєте.

Микола мовчки зняв з голови липке павутиння.

— Ця частина підвалу вже розібрана, вашого беркута тут немає. Пройдемо от в той куток. Обережно, тут вогкі стіни.

Він сердито пошурхар мотлохом, відкинув убік якісь плакати, і раптом Микола побачив на вогкій засміченій долівці мертвого беркута. Напіврозкрите крило лежало окремо, ніби хтось жорстокий, ненавидячи, відломив його. Горда голова птаха з вигнутим дзьобом тягнулася вгору, а темні зіниці випалених круглих очей — згустки туги за волею і зневаги до тих, хто вбив його, — докоряли тяжким непростимим докором.

— Боже ти мій! — скрикнув директор і, ставши навколішки, спробував підняти мертвого птаха. Друге крило теж відпадало. Тремтячі руки намагалися якось стулити окремі частини, та марно.

— Варварство, варварство... А я! Старий ідіот, проклятий чиновник... Чому ж я раніше... Та йому ціни немає! Яка робота! Ви гляньте на цю голову, вона ж промовляє! Обережніше, дивіться під ноги! Ну що ви там топчетесь, наче ведмідь?

Він уже забув попередню розмову, що саме Микола примусив його спуститися в захаращений підвал і шукати. Він покрикував на нього, мов на хлопчиська.

— Його можна реставрувати? — пошепки спитав Микола, теж забувши, що на це питання мусить сам відповісти.

— Не знаю, не знаю... Не знаю, чи можна, знаю, що треба. Та обережніше, кажу вам! На що ви там наступили?

Микола нахилився і підняв уламок стемнілої деревини з ледь наміченою пазуристою лапою птаха. Тією самою, яку смерть перешкодила закінчити великому майстрові.

1962 p.